نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
دوره پنجم، زمستان ۱۴۰۰، شماره چهارم، صفحات ۴۸۲ تا ۴۸۸

دیدگاه

آیا بحران‌ها نظیر (کووید-۱۹) عاملی برای افزایش معنویت هست؟ نگاهی به آیات قرآن

مصطفی کوچک‌زایی[1*]، سیدحسن مقدم‌نیا[2]، مجیدرضا فیضیان[3]، راحله بهشتی‌زاده[4]

۱. *نویسنده مسئول: عضو گروه سلامت معنوی فرهنگستان علوم پزشکی، Mostafakoochakzaei@gmail.com
۲. عضو پیوسته فرهنگستان علوم پزشکی
۳. پژوهشگر
۴. دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۱ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۲۴

چکیده

زمینه و هدف: هدف از این تحقیق پاسخ به این سؤال است که آیا قرآن به عنوان کتاب مسلمانان بحران را عاملی برای معنویت انسان‌ها می‌داند؟

روش: در این تحقیق به روش کتابخانه‌ای و اسنادی به بحث و بررسی پرداخته شده است.

یافته‌ها: بحران‌ها ابعاد مختلفی دارند که هر کدام یک سیستم معمول اداره مسائل عادت‌ها و رویکردهای شخصی انسان‌ها را با چالش و یا در مواردی با تغییر مواجه می‌کنند چرا که اگر همان رویکرد عادی می‌توانست پاسخگوی مسئله ایجاد شده باشد بحران هرگز پدید نمی‌آمد. یکی از ابعاد مهم همه بحران‌ها سلامت است. هنگامی که ترس از مرگ با بحران کرونا، سلامت معنوی جامعه را از حالت عادی خارج کرده است بررسی عوامل تأثیرگذار بر آن می‌تواند دیدگاه ما را نسبت به این موضوع کامل‌تر کند. درحالی‌که اماکن مذهبی به عنوان یکی از کانون‌های شیوع با دستورالعمل‌هایی بسته یا خلوت شده‌اند آمار نشان می‌دهد گرایش به دعا و ارتباط با خدا رشد قابل ملاحظه‌ای داشته است. چه عاملی باعث شده است که مردم در شرایط کرونایی گرایش بیشتری به معنویت پیدا کنند؟ آیا بحران های زندگی انسان عاملی برای افزایش معنویت انسان‌ها بوده است؟

نتیجه‌گیری: با ورود به مستندات قرآن می‌توان دید که بحران عاملی برای معنویت بوده و هر روز انسان با بحران‌هایی مواجه می‌شود که در قدم اول در وی ناآرامی و بهم ریختگی روانی را به وجود می آورد.

کلیدواژه‌ها: بحران، کووید-۱۹، معنویت

مقدمه

در طول تاریخ بحران‌های متعددی در زندگی بشر به وجود آمده است که در هر دوره انسان‌ها تدابیری برای حل آن بحران اندیشیده‌اند و به فکر حل مسئله بوده‌اند. اگر بحران‌ها را تفکیک کنیم بعضی از بحران‌ها؛ بحران‌های طبیعی بوده‌اند و بعضی دیگر بحران‌های انسان ساخته بوده‌اند نظیر جنگ‌ها و بیماری‌ها. بحران‌ها چه به دلیل سوانح طبیعی مانند سیل و زلزله و چه بحران‌های اجتماعی و سیاسی مانند فقر و بیماری و حتی سقوط حکومت‌ها از دیدگاه قرآن کریم، خواستگاهی معنوی دارد و حوادث دنیا تابعی از رابطه انسان با خداست.

یکی از این بحران‌ها، بحران کرونا است که تهدیدی برای کل زندگی بشر و بحرانی جهانی است که در شرایط کنونی، همه حوزه‌های زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده و به نوعی گرفتار کرده است. بیماری کرونا ویروس (کووید-۱۹) که در سال ۲۰۱۹ شناخته شد به عنوان یک بحران جهانی بهداشت محسوب می‌شود که باعث ایجاد چالش‌های عظیم روانی و بهداشتی در جهان شده است (۱). در شرایط کنونی جهان که تعداد مرگ ناشی از کووید-۱۹ روزانه به‌روز و منتشر می‌شود، معنویت می‌تواند یک آرام بخش خوب در جوامعی باشد که با شیوع انواع معضلات روبه‌رو هستند (۲). محققان از مدت‌ها پیش متذکر شده‌اند که معنویت منبعی برای آرامش است و برای انسان، هدفمندی و احساس آرامش شخصی به ارمغان می آورد بخش عمده‌ای از تحقیقات نشان می‌دهد افراد هنگام مواجهه با بحران، از راه‌حل‌های مذهبی استفاده می‌کنند؛ بنابراین، ایمان مذهبی منبع یک نیروی مهم و اثربخش به هنگام مواجهه با بحران است (۳). پژوهش‌های داخل ایران (۵،۴) نیز نشان می‌دهند که اعتقادات مذهبی و معنوی می‌تواند در شیوه زندگی و

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]

رویارویی افراد با بحران‌ها اثرگذار باشد. ادیان با وجود شرایطی که دارند احساسات مثبتی را در افراد به وجود می‌آورند و معنویت در این دوران می‌تواند برای انسان‌ها در شرایط بحرانی کمک کند (۶). تحلیل‌های گوناگونی درباره علل گسترش و تبدیل این بیماری به بحران جهانی وجود دارد. اعتقاد بر این است که ادیان طی بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ دچار برخی مشکلات شده‌اند (۷)؛ اما مسلمانان برای مقابله با شیوع این بیماری اقدامات محافظتی ارزنده‌ای انجام داده‌اند؛ مثل لغو اجتماعات و مناسک دینی و معنوی (لغو نماز جمعه و نماز جماعت) و بسته شدن زیارتگاه‌ها، معابد، مساجد به منظور محدود ساختن این بیماری که اختصاص به یک دین ندارد و همه ادیان را شامل می‌شود (۸).

با شیوع ویروس کرونا سبک جدیدی در انجام امور معنوی ظهور یافته و بخش قابل‌توجهی از افراد جامعه با هدف تجربه راهی سفر به اعماق ناشناخته درون خود شده‌اند. در بیان قرآن از میان رفتن تمدن‌ها نتیجه نداشتن روحیه شکرگذاری انسان‌هاست. تأثیر رابطه انسان و خدا بر ایجاد بحران‌های جوامع در آیات مختلف و متعددی در قالب روایت سرگذشت آن‌ها بیان شده است که در این مقاله به مرور اجمالی برخی از آن‌ها و تحلیل تأثیر متقابل معنویت و بحران پرداخته خواهد شد.

روش

از آنجایی که تکثر آراء در حوزه معنویت بسیار زیاد است و فرضیه واحدی وجود ندارد، در این مقاله تلاش پژوهشگران بر این بود تا به شیوه مرور روایتی خلاصه‌ای از مطالعات موجود و اصیل حوزه معنویت و بحران که مرتبط با عنوان پژوهش هستند را ارائه کرده و در نهایت دانش و تجربیات خود را با مدل‌ها و فرضیه‌های استخراج شده ادغام کرده و با روش تحلیل محتوا یک نتیجه‌گیری کلی در مورد اینکه بحران‌ها عاملی برای افزایش معنویت هستند، ارائه دهند. در ابتدا فهرستی از کلیدواژه‌های مرتبط با عنوان کار برای جستجو در پایگاه های علمی تهیه شد که شامل معنویت، تعریف معنویت، بحران، بحران کرونا، معنویت در قرآن، بحران در قرآن در پایگاه‌های علمی فارسی و Spirituality، Definition of spirituality، Crisis، COVID-19 crisis، Spirituality in the Qur'an، Crisis in the Quran در پایگاه‌های علمی انگیسی بود. سپس این کلید واژه‌ها در پایگاه‌های مرجع علمی در ایران (SID، Irandoc، Ensani، Noormags، ISC) و در بین‌الملل (PubMed، SCOPUS، Google Scholar، ProQuest، Elsevier، Springer) جستجو شدند.

در انتها در این تحقیق، محققان پس از جمع‌آوری اسناد، برای رسیدن به مفهوم بحران و معنوبت از کتاب مقدس قرآن، ترجمه ناصر مکارم شیرازی (۹) استفاده کردند که برای فهم موضوع و تحلیل درست از تفسیر نور استاد قرائتی (۱۰) استفاده شد. محققان با مراجعه به منابع شناسایی شده از قبل، مطالب مهم و مورد نیاز را مورد بحث و بررسی قرار دادند. سپس به شیوه تحلیل محتوا به تحلیل یافته‌ها پرداختند.

معنویت

سلامت معنوی بعد چهارم از سلامت محسوب می‌شود، اما پیچیدگی‌ها و ابهامات زیادی در تعریف معنویت وجود دارد. به طور کلی معنویت و دین مشابه یا مترادف تلقی می‌شوند، تعریف معنویت و سلامت معنوی به مشکلات و پیچیدگی‌هایی منجر می‌شود. در تعریفی از والش معنویت سازه گسترده‌ای است که به طور کلی به باورها، اعتقادها و اعمال متعالی که کلی و فراگیرترند، اشاره دارد (۱۱). الکینز می‌گوید معنویت را می‌توان هم درون و هم خارج از ساختارهای رسمی مذهبی تجربه کرد و در مقایسه با مذهب گسترده‌تر و شخصی‌تر است (۱۲). گریفیت و گریفیت (۱۳)، تعریفی ساده اما پرمعنا از معنویت به‌عنوان «چیزی که فرد را به آنچه هست مرتبط می‌کند» ارائه کرده‌اند. منابع معنوی ممکن است دامنه‌ای از پیوندهای عبادی و مراسم عبادی گروهی تا اعمال بسیار شخصی مانند نماز و نیایش داشته باشد؛ همچنین احتمال دارد شامل استفاده از اعتقادها و افکار شفادهنده سنتی و همچنین تجارب مقدس مذهبی که به سختی می‌توان آن را تعریف کرد و با زبان معمولی شرح داد، باشد. نظام باورهای معنوی و مذهبی، سوابق قبلی و تجارب کنونی فرد را تبیین می‌کنند و حتی برای بسیاری از افراد، پیش‌بینی کننده آینده‌اند و مسیری برای درک معنای غایی و نهایی زندگی و هستی، پیش روی فرد قرار می‌دهند (۱۴). همچنین براساس تعریف عباسی، معنویت حالتی از بودن و سلامت معنوی حالتی از داشتن است. سلامت معنوی به برخورداری از حس پذیرش، احساسات مثبت، اخلاق و حس ارتباط متقابل مثبت با یک قدرت حاکم و برتر قدسی، دیگران و خود اطلاق می‌شود که طی یک فرآیند پویا و هماهنگ شناختی، عاطفی، کنشی و پیامدی شخصی حاصل می‌شود(۱۵). این تعاریف علمی در صورتی می‌تواند در سلامت جامعه تأثیرگذاری بیشتری داشته باشد که مردم نسبت به آن تمایل داشته باشند و از آن رویگردان نباشند.

شواهد، حاکی از این است که عموم مردم به طور فزاینده‌ای به معنویت تمایل دارند و بررسی‌های همگانی، افزایش قابل ملاحظه در علاقه به امور معنوی را تأیید می‌کنند (۱۶). الیوت خاطر نشان ساخت بزرگسالانی که در مناسک مذهبی حضور می‌یابند، تمایل بیشتری به درگیری در امور خانواده، شبکه بزرگ‌تر از روابط دوستانه و دامنه وسیع‌تر از فعالیت‌ها دارند. به‌طور کل، بزرگسالان معنویت و دین‌داری را در برای سازگاری با ناتوانی‌های جسمانی بسیار سودمند دانسته و مقابله مذهبی با ایجاد دیدگاهی خوش‌بینانه‌تر نسبت به مسائل، به التیام افراد در شرایط استرس‌زا کمک می‌کند (۱۷). بنابراین می‌توان گفت سلامت معنوی می‌تواند در کاهش مرگ‌ومیر و سلامت جسمی نیز نقش داشته باشد. اخیرا افراد زیادی به کاربرد سلامت معنوی در اعمال بالینی روی آورده‌اند. مداخلات بالینی به‌طور عمده به کاربرد سلامت معنوی در مواردی همچون بیماری‌های جدی، مرگ و مراقبت‌های بیمارستانی مربوط می‌شوند. به‌طور معمول نتایج

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]

مثبت سلامت از مداخلاتی حاصل می‌شوند که بـه نـوعی در طبیعـت‌شـان معنوی‌اند، برای مثال آن دسته مداخلات که شامل مواجهه بـا طبیعـت‌انـد، ماننـد اسـتفاده از فنـون ذهـن‌آگـاهی، فنـون ریلکسیشـن و تمـرین‌هـای آرام‌بخش. مایکلسون و فریمن در پژوهش خود به این نتیجـه رسـیدند کـه بین ادراک اهمیت سلامت معنوی توسط کودکان و بسیاری از نتایج مثبـت سلامت عاطفی رابطه قوی وجود دارد، ایـن نتـایج شـامل بررسـی وضـعیت سلامت براساس خود ارزیابی شده، کاهش نشـانگان روان تنـی و رضـایت از زندگی است. به علاوه سلامت معنوی مثبت یک دارایی ارزشمند و مهـم در زندگی به شمار می‌رود (۱۸).

پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که اگر افـراد از سـلامت معنـوی خوبی برخوردار نباشند دیگر ابعـاد سـلامتی آنهـا نیـز همچـون سـلامت جسمانی، روانی و اجتماعی نخواهند توانست به سطح بـالایی در کـارکرد خود برسند، به علاوه بدون سلامت معنوی، رسـیدن بـه سـطح بـالایی از کیفیت زندگی نیز غیرممکن می‌شود (۱۹). اگر با نگاهی کلان به مسـئله معنویت بپردازیم به‌طور عملی معنویت یـک مسـکن بـرای بـرای عـده‌ای زیادی از انسان‌هایی می‌باشد که با پناهندگی به معنویت آرامـش خـود را تضمین می‌کنند و این پناهندگی زمانی اتفاق می‌افتـد کـه فـردی دچـار مسئله یا بحرانی در زندگی شده باشد.

بحران

بحران، واقعیتی اجتناب‌ناپذیر در زندگی اجتماعی است. بحران‌هـا در ذات خود بستر شکل‌گیـری تهدیـدها و فرصت‌هایی هستند که برحسـب نوع، شدت و گسـتره‌ی محیطـی بحـران، مـی‌توانـد نظـام سیاسـی و مـدیران حاکم را در شرایط دشوار و پرمخـاطره‌ای قـرار دهنـد. از منظـر سازمان بهداشت جهانی، بحران عبارت اسـت از در هـم ریختگـی شـدید زیست- محیطی و روانی- اجتماعی که بسـیار فراتـر از ظرفیـت انطبـاقی جامعه مبتلا به است (۲۰).

در تعریف دیگری از برنامه توسعه سازمان ملل، بحران عبارت است از وقفه کامل یا بخشی از فعالیت گروه یا جامعه که همراه با ضایعات جـانی، خسارات مادی و آسیب‌های محیطی گسترش یافته باشد و جامعه مربوطه با منابعی که در اختیار دارد قادر به جبران آن نباشد (۲۱).

بحران وضعیتی است که در آن سیستم از حالت نرمال خارج شـده و عملکرد آن تحت تأثیر اغلب منفی قرار می‌گیرد. تعاریف متعددی از بحران تاکنون ارائه شده است که در واقع هر یک از اندیشمندان و صاحب‌نظـران این حوزه از زاوایای دید متعددی به بیان آن پرداخته‌اند. به عنـوان مثـال برخی بحران را از منظر منشا به وجود آمدن آن و برخی دیگر بحران را از منظر عوامل اثرگذار بر پیدایش شرایط بحرانی تعریف کرده‌اند. دلوین (۲۲) دو دسته از عوامل را به عنوان منشأ ایجاد بحران معرفی می‌کند. به عقیده وی، بحران‌ها یا طبیعی هستند یا انسان ساخت. در بحـران‌هـای طبیعـی، اعتقاد بر این است که منشا بروز بحران، قوانین حـاکم بـر طبیعـت اسـت مانند زلزله، سیل و امثال آن. بحران‌های انسان ساخت بحران‌هایی هستند که ناشی از عملکرد و با طرح و نقشه قبلی انسان‌ها می‌باشند. دلوین معتقد است بحران‌های انسان ساخت با تصادفی به دست انسان اتفاق می‌افتند یا انسان عامدانه در ایجاد آن‌ها نقش دارد.

انسان‌ها از آغاز آفرینش تاکنون همواره با انـواع آسـیب‌هـا و بلاهـای طبیعـی مواجـه بـوده‌انـد، بـه همین دلیل آسیب‌های جانی و مالی فراوانی به آن‌ها وارد شده است، به‌طوری که هر سـال حـدود ۲۰۰ میلیـون نفـر درگیر بحران‌ها و حوادث طبیعی شده و صدها نفر از بین مـی‌رونـد (۲۳). بحران‌ها اگرچه دیگر ابعاد سلامت را به خطر می‌اندازند؛ اما تأثیر مثبتی بر سلامت معنوی دارند در تحقیقی از بریگز، اپـل و ایـدلت (۲۴) بـا عنـوان معنویت و وقایع ۱۱ سپتامبر به این نتیجه رسیدند که بحران‌های شخصی با رشد معنوی همراه بوده است با توجه به پاسـخ جهـانی بـه بحـران ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، این مطالعه بـه بررسـی رابطـه معنویـت و فاجعـه یـازده سپتامبر با استفاده از نمونه‌ای دانشجویی پرداخت. این مطالعه از یک طرح آزمایشی برای بررسی تأثیرات مختلف وقایع بحران جهانی ۱۱ سپتامبر بر مؤلفه‌های معنویت فردی استفاده شده است. که در ایـن تحقیـق تفـاوت معناداری بین گروه آزمایش و گروه شاهد مشاهده شد. در تحقیقی دیگری از مووه و همکاران (۲۵) به این نتیجه رسیدند که کودکـان دارای بحـران شخصی که سابقه سرطان دارند در اقدامات معینی از معنویت در مقایسـه با همسالان سالم خود نمرات بالاتری داشتند.

در تحقیقی از مارگارت هال (۲۶) اعضای خانواده‌های بحرانی کـه بـا ارزش‌های معنوی خود زندگی می‌کنند، به نظر می‌رسد بیشتر از اعضـای خانواده‌های بحرانی بدون ارزش‌های معنوی رضایت بیشتری از زنـدگی را تجربه می‌کنند.

همچین معنویت می‌تواند عبور از بحـران‌هـای سـنین نوجـوانی را بـا سلامت بیشتری همراه کند در تحقیقی از اسمیت، گری و چویی (۲۷) که به بررسی روابط معنویت دانش‌آموزان با اسـترس از مدرسـه، افسـردگی و رضایت از زندگی بر اساس داده‌های ارائه شده توسـط ۶۷۱ نمونـه دانـش آموزان مورد بررسی قرار گرفتند. یافته‌ها نشان داد که معنویت به تنظـیم افسردگی و ارتقاء رضایت از زندگی در استرس مدرسه کمـک مـی‌کنـد و دانش‌آموزان با معنویت بالا افسردگی کمتر و رضـایت از زنـدگی بـه‌طـور قابل‌توجهی از دانش‌آموزان کم معنویت دارند.

تحقیق مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) در یک نظرسنجی به «تأثیر بحران شیوع کرونا بر اعتقادات مذهبی مردم» پرداخته است که این نظرسنجی به صورت تلفنی و با جامعه آماری افراد بزرگسال (بالای ۱۸ سال) در سطح ملی و حجم نمونه یک هـزار و ۵۶۳ در تـاریخ ۲۴ تـا ۲۷ فروردین ۱۳۹۹ اجرا شده است. که نتیجه این نظرسنجی نشان داد ۴۸/۴ درصد پاسخگویان گفته‌اند در روزهای شیوع کرونا اهمیت دین و خداونـد

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]

برای آن‌ها نسبت به قبل تغییری نکرده است. ۴۷ درصد مردم گفته‌اند در ایام کرونا، اهمیت دین و خداوند برای آن‌ها نسبت به قبل بیشتر شده است. فقط ۵/۳ درصد گفته‌اند این اهمیت نسبت به گذشته کمتر شده است. ۱/۱ درصد هم به این سؤال پاسخ ندادند. همچنین در این مطالعه نشان داده شد که اهمیت دین و خدا در دوران کرونا برای زنان در مقایسه با مردان بیشتر از قبل شده است. نکته حائز اهمیت دیگری که در این تحقیق مشاهده شد؛ این بود که بیشتر شدن اهمیت دین و خدا نسبت به قبل در میان افراد بالای ۵۰ سال بیشتر از سایر افراد و برای افراد دارای تحصیلات غیر دانشگاهی بیشتر از افراد دانشگاهی مشاهده می‌شود.

در تحقیق مشابه دیگری در آمریکا زیر نظر مرکز تحقیقات نظرسنجی پیو نشان داده شد که بیشتر آمریکایی‌ها بیان کردند، شیوع ویروس کرونا بر رفتارهای مذهبی آنها تأثیر گذاشته است. این نظرسنجی که توسط مرکز تحقیقات پیو و به کمک گروه پانل پیو در تاریخ ۱۹ تا ۲۴ مارس ۲۰۲۰ با مشارکت ۱۱۵۳۷ نفر از اعضای گروه پانل اجرا شده است یافته‌ها نشان داد، بیش از نیمی از بزرگسالان ایالات متحده (۵۵درصد) اظهار داشتند، برای پایان شیوع ویروس کرونا دعا کردند. این عدد برای مسیحیان ۷۳ درصد و برای یهودیان ۳۵ درصد است. ۸۶ درصد از کسانی که گفتند برای خاتمه شیوع کرونا دعا کردند، این کار را به صورت روزانه انجام داده‌اند. زنان (۶۵درصد) بیشتر از مردان (۴۴درصد)، سیاهپوستان امریکایی با ۶۶ درصد بیشتر از سفیدپوستان با ۵۳ درصد و کسانی که به لحاظ سیاسی خود را به جمهوری خواهان نزدیک می‌دانند (۶۴درصد) در مقایسه با کسانی که خود را دموکرات می‌دانند (۴۶درصد)، برای حل بحران شیوع ویروس کرونا دعا کردند. ۶۷ درصد افراد بالای ۶۵ سال گفتند که برای پایان ویروس کرونا دعا کردند. این درحالی است که این رقم برای افراد جوان (۲۹- ۱۸ سال) ۳۵ درصد است (۲۸).

یافته‌ها

بحران‌ها چه به دلیل سوانح طبیعی مانند سیل و زلزله و چه بحران‌های اجتماعی و سیاسی مانند فقر و بیماری و سقوط حکومت‌ها از دیدگاه قرآن کریم خواستگاهی معنوی دارد و حوادث دنیا تابعی از رابطه انسان با خداست. در بیان قرآن از میان رفتن تمدن‌ها نتیجه نداشتن روحیه شکرگزاری انسان‌هاست. قرآن در بیان سرگذشت انسان تمام بحران‌ها و سختی‌هایی که در زندگی با آن مواجه می‌شود را نتیجه رعایت نکردن دستور خداوند توسط حضرت آدم و حوا و رفتن آن‌ها از بهشت در اثر دوری از معنویت می‌داند. چرا که در بهشت او از همه چیز برخوردار بود و نسبت به مسائلی که می‌تواند او را به تباهی بکشاند ناآگاه بود اما؛ هنگامی که از میوه ممنوعه خورد بر عوامل تباهی خود آگاه شد و حال باید با لباس خودکنترلی راه تباهی را ببندد و بر زیبایی روحی خود بیافزاید و هرگاه این لباس خودکنترلی را کنار گذارد زشتی‌هایی که از آن آگاه شده است نمایان می‌شود و در عرصه بحران گرفتار می‌شود؛ چنان‌که در بهشت بدون هیچ بحرانی می‌زیست؛ اما با وسوسه‌ای غیر معنوی از درختی که خوردنش ممنوع بود استفاده کرد و عورتش نمایان و شرمنده شد. خداوند در بیان این داستان به همه فرزندان آدم این‌گونه توصیه می‌کند که از معنویت رو برنگردانند چرا که آن‌ها را به بحران گرفتار می‌کند چنان که با پدر و مادرشان چنین کرد و معنویت است که باعث می‌شود بحران بر آن‌ها مسلط نشود (سوره مبارکه اعراف/۱۹-۳۶). نکته‌ای که در این موضوع وجود دارد این است که رویگردانی از امر خدا که یک امر معنوی و سعادتمند است باعث ایجاد بحران در انسان می‌شود که دوباره برای حل بحران انسان نیاز است که به خدا پناهنده شود تا سلامت روانی و معنوی او تأمین شود.

در ادامه سرگذشت انسان پس از حضرت آدم، حضرت نوح بود که جامعه زمانه او به دلیل دوری از معنویت با بحران سیلی عظیم مواجه شد و همه آن‌ها به غیر از افرادی که به دلیل معنویت بر کشتی حضرت نوح سوار بودند تباه شدند و از میان رفتند. حضرت نوح به آن‌ها فرمود که اگر از خداوند پیروی کنند و از او آمرزش بخواهند طبیعت برای آن‌ها با برکت خواهد شد باران خواهد بارید و اموال و فرزندانشان یاری‌رسان آن‌ها خواهد شد و در یک جمله تمدن آن‌ها شکوفا؛ می‌شود اما آن‌ها با مکر و حیله بزرگانشان به دوری از معنویت ادامه دادند تا یک بحران عظیم جان خودشان فرزندان ثروتی که در جامعه خود انباشته بودند از بین برد. در این داستان بر مکر و حیله بزرگان در از بین رفتن معنویت میان مردم تأکید شده است (سوره مبارکه نوح/۱-۲۶).

در یکی از آیات قرآن برای معرفی خداوند از مفهوم بحران روحی و جسمی استفاده شده است. خداوند بر طرف کننده بحران‌های جسمی (مانند گرسنگی) و روحی (مانند ترس) معرفی می‌شود (سوره مبارکه قریش/۳و۴).

در آیات بسیاری از قرآن تأکید شده است که برای افراد معنوی ترسی وجود ندارد؛ بنابراین معنویت عامل مدیریت هیجانات در بحران‌ها است. کتاب مقدس مسلمانان عوامل مختلفی را برای ایجاد این معنویت بیان می‌کند از جمله ارتباط منظم با خداوند، بخشندگی همدلانه به هم‌نوعان که همراه آزار یا منت نباشد و همچنین عمل نیکویی که موجب اصلاح شدن مسائل فردی یا اجتماعی شود (سوره مبارکه بقره/۲۷۷و۲۷۴و۲۶۲).

در گام بعدی این مسائل در افراد تبدیل به یک صفت می‌شود یعنی رابطه منظم با خدا تبدیل به دوستی با او می‌شود (سوره مبارکه بقره/۱۱۲) عمل بخشندگی تبدیل به صفت بخشندگی و عمل نیکو تبدیل به صفت نیکوکاری شده (سوره مبارکه یونس/۶۲) و این مدیریت هیجان نیز به همین نسبت در آن‌ها تقویت شده و تبدیل به یک صفت و آن‌ها افرادی با استقامت می‌شوند که در دل بحران‌ها به فرصت‌ها دست می‌یابند (سوره مبارکه الاحقاف/۱۳).

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]

در قرآن، معنویت بعضی افراد موقت و محدود به بحران بیان شده است، آن‌ها کسانی هستند که هنگام بحران گویی مرگ آن‌ها را فراگرفته باشد می‌ترسند و به سوی افراد با ایمان رو می‌کنند؛ اما همین که بحران برطرف شود از افراد با ایمان جدا شده و حتی آن‌ها را شماتت می‌کنند. معنویت موقت حاصل ترس است ترسی از یک بحران به اندازه ترس از فقدان همه چیز بزرگ می‌شود. این معنویت موقت در افرادی است که به ثروت و دارایی خود وابستگی بیش از اندازه دارند و از بخشش ناتوانند (سوره مبارکه الاحزاب/۱۹).

این بحران برای این افراد مانند یک رعد و برق است برای کسی که در تاریکی مطلق ایستاده است و هیچ نوری راه او را روشن نمی‌کند به واسطه این برق در اندک زمانی راه برای او روشن می‌شود و حرکت می‌کند؛ اما همین که بحران تمام می‌شود دو باره تاریکی مطلق همه جا را فرا می‌گیرد و این افراد را از حرکت معنوی باز می‌دارد (سوره مبارکه بقره/۲۰). این تعبیر نشان می‌دهد که معنویت برای این افراد درون‌زا نیست بلکه تنها به عامل بیرونی بستگی دارد همین که عامل بیرونی زائل می‌شود معنویت آن‌ها نیز از بین می‌رود. برای افرادی که عوامل درونی بودن معنوبت را مانند ارتباط منظم با خدا بخشندگی و عمل نیکو برای بهتر شدن اوضاع اجتماعی ندارند بحران عامل معنویت موقت است.

یکی دیگر از مشخصات افرادی که در بحران دارای معنویت موقت می‌شوند فراموشی است. آن‌ها مانند کسانی هستند که در یک کشتی متلاطم گرفتار شده‌اند و هیچ راه چاره‌ی مادی برای خود نمی‌یابند در این حالت بحرانی که هراس ضرر رسیدن به خود را دارند به راهی معنوی رو می‌آورند و دعا می‌کنند اما همین‌که راه مادی بر آن‌ها برای ادامه زندگی باز می‌شود و پا بر خشکی می‌گذارند و منابعی برای تأمین امینت خود می‌یابند معنویت را که برای آن‌ها تنها راه تأمین امنیت بوده است فراموش می‌کنند. گویی همه بحران‌هایی که در خشکی ممکن است به سراغ آن‌ها بیاید و احتمال بازگشت به بحران میان دریا را فراموش کرده‌اند. آن‌ها نیرویی که در بحران به آن‌ها امید بخشید را فراموش می‌کنند. این فراموشی در واقع نوعی ناسپاسی از نیرویی است که به آن‌ها در بحران امنیت داده است (سوره مبارکه الاسرا/۶۷-۶۹) (سوره مبارکه یونس/۲۱) (سوره مبارکه هود/۱۰). در این بین افرادی نیز هستند که بحران را فراموش نکرده‌اند؛ اما امور معنوی را در آن مؤثر نمی‌دانند (سوره مبارکه الاعراف/۹۵).

در بیان قرآن بحران‌ها مانند آزمونی هستند که افراد با استقامت در آن موفق می‌شوند و به معنویت بیشتری دست می‌یابند این‌ها کسانی هستند که رویدادهای پیش آمده را با مسائل شناختی بر خود هموار می‌کنند و در هنگام بحران به خود یادآوری می‌کنند که زندگی آن‌ها هدفی والا و معنوی دارد. با این رویکرد ترس از برآورده نشدن نیازهای اولیه، ضرر رسیدن به اموال و چیزهایی که ثمره زندگی خود محسوب می‌کنیم همچنین فقدان کسانی که به آن‌ها وابستگی داریم همگی بحران‌هایی هستند که می‌توانند معنویت انسان را افزایش دهند (سوره مبارکه بقره/۱۵۵و۱۵۶).

قرآن بحران را زمینه بازگشت به امر معنوی در همه ادوار تاریخی برای اصلاح رابطه انسان و خدا می‌داند (سوره مبارکه الانعام/۴۲) (سوره مبارکه الاعراف/۹۴) و اسقامت بخشندگی در هنگام بحران‌های مادی و روحی را برای رشد معنویت لازم می‌داند (سوره مبارکه آل‌عمران/۱۳۴) (سوره مبارکه بقره/۱۷۷) و تأکید می‌کند که بدون پشت سرگذاشتن بحران نمی‌توان به رشد معنوی دست یافت (سوره مبارکه الاعراف/۹۴) (سوره مبارکه بقره/۲۱۴).

بحث و نتیجه‌گیری

قرآن از مردم می‌خواهد به یاد بیاورند زمانی که در بحران‌ها هیچ راه چاره‌ای نداشتند و چون راه‌های مادی بر آن‌ها بسته شده بود چشم خود را بر راه‌های معنوی باز کرده بودند و ارتباط خوبی با خداوند برقرار کرده و از او کمک می‌خواستند تا از بحران عبور کنند. یادآوری بحران در این نگاه یادآوری مشکلات و ترس‌ها نیست؛ بلکه یادآوری امیدی است که انسان در این شرایط به راهی معنوی دارد و از این طریق امید خود را محصور به امکانات مادی خود نمی‌داند و آن را به نیرویی معنوی که مسلط بر همه نیروهاست متصل کرده و گسترش می‌دهد تا در زندگی خود با نیرویی مضاعف به سوی اهداف خود حرکت کند. زنده نگهداشتن نیروی امید نتیجه نوعی سپاسگزاری از خداوند است. این سپاسگزاری یادآور نیرویی است که در بحران به آن‌ها امنیت داده است (سوره مبارکه ابراهیم/۶و۷).

بحث درباره معنویت و کارکردهای آن در زندگی بشر و تلاش در برای شناخت هر چه بیشتر معنویت حقیقی، راه حل اصلی برون رفت از بحران عصر حاضر است. همانطور که در آیات قرآن کریم و تحقیقات علمی مشاهده شد بحران‌ها باعث شده بود که افراد گرایش به امر معنوی پیدا کنند این بحران‌ها ممکن است بحران‌های شخصی باشد تا بحران‌های بزرگ‌تر که یک جهان را درگیر خود کند نظیر بحران کرونا که روزانه جان عده‌ای از مردم را می‌گیرد. با ورود به مستندات قرآن می‌توان دید که بحران عاملی برای معنویت بوده و هر روز انسان با بحران‌هایی مواجه می‌شود که در قدم اول در وی ناآرامی و بهم ریختگی روانی را به وجود می‌آورد که اگر در مسیر درست معنویت قرار بگیرد باعث ارتقای معنوی او می‌شود حال در این بین اگر معنویت‌های کاذبی در اطراف این افراد باشند گرایش به این معنویت‌های کاذب رو به افزایش خواهد بود و او را بیشتر از قبل سرگردان خواهد کرد.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]

Opinion
Can Crises Such as COVID-19 Increase Ones Spirituality? A Look at the Verses of the Quran

Mostafa Koochakzaei*[1], Sayyed Hassan Moghaddamnia[2], Majid Reza Feizian[3], Raheleh Beheshtizadeh[4]

1. ⁎**Corresponding Author:** Member of the Academy of Medical Sciences of the Islamic Republic of Iran
   mostafakoochakzaei@gmail.com
2. Associate member of the Academy of Medical Sciences of the Islamic Republic of Iran
3. Researcher
4. PhD in Sociology, Islamic Azad University

Abstract
Background: This study aimed to see whether crises such as COVID-19 lead one to seek spirituality.
Methods: This study used library and documentary methods to answer the aforementioned query.
Results: One of the important issues of all crises is health. When ones health is endangered (i.e. fear from death due to the Corona crisis) spiritual help is often sought and statistics show that inclination to pray and communicate with God increase considerably.
Conclusion: The documents (including the Quran) show that crises have been shown to increase spirituality and help cope with mental discomfort and stress in times of tragedy.

Keywords: COVID-19, Crisis, Spirituality

منابع

1. Wang C, Pan R, Wan X, Tan Y, Xu L, Ho CS, Ho RC. Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. Int J Environ Res Public Health 2020; 17(5): 1729.
2. Vaillant GE. Psychiatry, religion, positive emotions and spirituality. Asian J Psychiatr 2013; 6(6): 590-4.
3. Hill P, Ralph H. Introduction to religious scales.translated by Masoud Azarbayjani, Seyyed Mehdi Mousavi Asl. Qom: Research Institute and University; 2004. [In Persian]
4. Imanzad M, Atabeigi Momtaz G, Mousavimoghadam S R, Najafi N, Khodadai Z. The effect of religious attitude and spirituality orientation on defense mechanisms. Med. Sci J 2013; 23 (1-4): 54-58. [In Persian]
5. Kaviany Z, Hamid N, Enayati M, The effect of religious-based cognitive behavioural therapy on resiliency in couples. Know Appl Psychol 2014; 34-25: (3)15. [In Persian]
6. Krysinska K, Andriessen K, Corveleyn J. Religion and spirituality in online suicide bereavement. Crisis 2014 ; 35(5): 349–56.
7. Wildman WJ, Bulbulia J, Sosis R, Schjoedt U. Religion and the COVID-19 pandemic. Religion, brain & behavior 2020 ;10(2): 115-7.
8. Abdi M. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in Iran: Actions and problems. Infection Control & Hospital Epidemiology 2020; 41(6):754-5.
9. Holy Quran, Translated by Nasser Makarem Shirazi.Tehran: Office of History and Islamic Studies; 2001.
10. Qaraati M. Tafsir Noor. Tehran: Cultural Center for Lessons from the Quran; 1996. [In Persian]
11. Walsh F. Spiritual diversity: Multifaith perspectives in family therapy. Family process 2010 ;49(3): 330-48.
12. Elkins D. On being spiritual without necessarily being religious. Association for Humanistic Psychology Perspective 1990 ;40(4-5).
13. Griffith JL, Griffith ME. Sacred encounters. New York: Guilford Press; 1999.
14. Crisp BR. Spirituality and social work. London: Routledge; 2016.
15. Abbasi M., Azizi F, Shamsi Gooshki E, Naserirad M, Akbari Lakeh M. Conceptual definition and operationalization of spiritual health: a methodological study, Quarterly Journal of Medical Ethics 1391; 20 (6): 11-44. [In Persian]
16. Miller WR, Thoresen CE. Spirituality, Health, and the Discipline of Psychology. Journal of American Psychologist 2004; 59(1), 54-55.
17. Mackenzie ER, Rajagopal DE, Meilbohm M, Lavizzo-Mourey R. Spiritual support and psychological well-being: Older adults' perceptions of the religion and health connection. Alternative therapies in health and medicine 2000; 6(6): 37.
18. Michaelson V, Freeman J, King N, Ascough H, Davison C, Trothen T, Phillips S, Pickett W. Inequalities in the spiritual health of young Canadians: a national, cross-sectional study. BMC Public Health 2016; 16(1):1-9.
19. Dastghib Z, Qarlipoor Z, Ghobadi D, Hosseini F, Vafaie R. Investigating the relationship between mental health and spiritual health in Shiraz University students, Scientific-Research Journal of the School of Nursing and Midwifery 1393; 24(84): 59-53.
20. Anonymous Compozition of the WMO. Available at: http://www.wmo.int/pages/governance/compo/composition.pdf, 2011.
21. Anonymous. An Overview of Disaster Management . Available at: http://iaemeuropa.terapad.com/resources/8959/assets/documents/UN%20DMTP%20%20Overview%20of%20DM.pdf, 2011
22. Devlin ES. Crisis management planning and execution. Florida: CRC Press; 2006
23. Green GB, Modi S, Lunney K, Thomas TL. Generic evaluation methods for disaster drills in developing countries. Ann Emerg Med 2003; 41(5): 689-99.
24. Briggs MK, Apple KJ, Aydlett AE. Spirituality and the events of September 11: A preliminary study. Couns Values 2004; 48(3):174-82.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]

25. Moore K, Talwar V, Gomez-Garibello C, Bosacki S, Moxley-Haegert L. Children's spirituality: Exploring spirituality in the lives of cancer survivors and a healthy comparison group. Journal of health psychology 2020; 25(7): 888-99.
26. Hall C. Margaret. Crisis as opportunity for spiritual growth. Journal of Religion and Health 1986; 25(1): 8-17.
27. Smith JG, Chui CM. Mental Health Crisis on College Campuses: Can Spirituality Help Students Taking Marketing Courses Deal with Stress and Anxiety? Journal of the Academy of Business Education 2011; 1:12.
28. Chen Y, VanderWeele TJ. Associations of religious upbringing with subsequent health and well-being from adolescence to young adulthood: an outcome-wide analysis. American journal of epidemiology 2018; 187(11): 2355-64.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-02]